

Kmetskih slik res ne moremo šteti med prozne umetnine? Ali je vse, kar je napisal Aškerc, res takega pomilovanja vreden amuzičen pojav v našem epskem pesništvu? In obratno: kdo dvomi danes, da vsi Cankarjevi umetniški spisi niso umetnine par excellence?

Ves problem literarne zgodovine se tako zelo poenostavlja, postaja preprosto in lahek. Ker naj zavladata pamet in dober okus, bo treba marsikoga, s katerim se je doslej ukvarjala literarna zgodovina, opustiti. Jurčiča, tega narodnega buditelja, prosvetitelja in branilca, bo treba prepustiti zgodovinarjem, kvečjemu še kulturnim zgodovinarjem. In ne samo njega! Literarnemu zgodovinarju pa bodo ostali Prešeren, Cankar, morebiti še Župančič in Kosovel.

Morebiti bi ne bilo odveč, če se spomnimo ob tej priložnosti naše hvalevredne lastnosti. Navadili smo se namreč vzklikati: Shakespeare, Goethe, Balzac, Tolstoj, Proust... V tem navdušenju sta nam ostala med Slovenci samo Prešeren in Cankar, kvečjemu še Župančič. Gotovo — to so umetniki, o katerih nam ni treba sramežljivo govoriti. Toda ali so vsaj nekatera ostala imena res takšna, da smo v zadregi, kadar govorimo o njih, ali pa govorimo o njih zgolj zaradi lepe čednosti — iz pietete do domovinskega? Ali so res takšna?

Franc Zadavec

NAŠI PROBLEMI

OD DELAVSKEGA SAMOUPRAVLJANJA K DRUŽBENEMU UPRAVLJANJU

V prehodni dobi od kapitalizma k socializmu, ki jo ne doživljamo le pri nas v Jugoslaviji, temveč je danes bolj ali manj pereča tudi drugod po svetu, lahko zelo jasno zaznavamo delovanje mnogih družbenih zakonitosti, ki jih ugotavlja znanstveni socializem. To velja v prvi vrsti za tiste zakonitosti, ki uravnavajo lastnino produkcijskih sredstev kakor tudi vpliv te lastnine na celotno družbeno dogajanje.

Znano je, da znanstveni socializem ugotavlja, da je lastnina produkcijskih sredstev tisto kristalizacijsko jedro, okrog katerega se oblikujejo med razvojem družbe vsa družbena razmerja v določen sistem, v družbenoekonomsko formacijo. Struktura sužnjelastniške družbe se je oblikovala pod vplivom tedanje lastnine produkcijskih sredstev, ki ni zajemala le mrtvih reči, temveč je imela za svoj objekt tudi živega človeka — neposrednega proizvajalca. Stanovskohierarhična struktura družbe, ki je dajala karakteristično obeležje vsem družbenim odnosom v fevdalizmu, je bila v neposredni zvezi s fevdalno lastnino zemlje. Za predmonopolistični kapitalizem značilna razdrobljenost buržoazne družbe in njen individualizem sta se očitno oblikovala pod vplivom kapitalistične privatne lastnine, prav tako kakor se vrše zaradi monopolistične lastnine produkcijskih sredstev pomembni premiki v strukturi sodobne buržoazne družbe. Ti premiki so posebno očitni v državnem kapitalizmu, kjer

prevzema mnoge funkcije »klasičnega« buržoaznega razreda nova družbena plast, državna birokracija, in kjer postaja položaj posameznega človeka vse bolj in bolj odvisen od mesta, ki ga človek zavzema v birokratični hierarhiji. Prav tako pa dobivajo zaradi družbene lastnine produkcijskih sredstev, ki je eden neposrednih in bližnjih ciljev socialistične revolucije, po tej revoluciji tudi vsa druga družbena razmerja novo vsebino in se oblikujejo v nov, poseben sistem, v socialistično družbenoekonomsko formacijo. Prav to oblikovanje socialistične formacije se vrši danes v Jugoslaviji pred našimi očmi.

Znanstveni socializem dalje ugotavlja, da lastnina produkcijskih sredstev nikakor ni odvisna od tega, kako se nanjo gleda in kako se jo pojmuje ali za kakšno se jo proglašča, temveč da je njena narava predvsem in v prvi vrsti odvisna od tega, kako se s produkcijskimi sredstvi upravlja in kdo z njimi upravlja. V tem, kako se s produkcijskimi sredstvi upravlja in kdo upravlja z njimi, se namreč kaže tista celokupnost produkcijskih odnosov, katere pravni izraz Marx v svojem znamenitem predgovoru »H kritiki politične ekonomije« enači z lastninskimi odnosi v določeni, zgodovinsko dani družbi.

Nam je danes — posebno ob kritični primerjavi s stanjem v Sovjetski zvezi — več kot jasno, da družbena lastnina produkcijskih sredstev ne nastane niti z nacionalizacijo niti s tem, da se proglasi državna lastnina kratko in malo za socialistično, t. j. za družbeno lastnino produkcijskih sredstev. Nacionalizacija produkcijskih in drugih osnovnih sredstev ostvari s tem, da prenese ta sredstva pod oblast proletarske države, šele izhodišče za oblikovanje družbene lastnine. To oblikovanje samo pa je zgodovinski razvojni proces, ki ga bo obeleževalo nekaj značilnih stopenj. Prva stopnja je očitno v tem, da prevzamejo neposredni proizvajalci v imenu družbe in za njo upravljanje z gospodarstvom in da izvajajo to upravljanje s svojimi posebnimi organi, delavskimi sveti, upravnimi odbori in zbori proizvajalcev. Ti organi so posebno značilni za prvo stopnjo v procesu oblikovanja družbene lastnine, oni so predstavniki vodilne vloge neposrednih proizvajalcev, t. j. delavskega razreda.

V našem družbenem razvoju je ta stopnja nastopila s predajo gospodarskih podjetij v upravljanje delovnim kolektivom v smislu temeljnega zakona o upravljanju državnih gospodarskih podjetij in višjih gospodarskih združenj po delovnih kolektivih z dne 26. junija 1950. S tem šele je začela lastnina produkcijskih in drugih osnovnih sredstev dobivati družbeno naravo. Da je začela dobivati lastnina družbeno naravo, poudarjamo zaradi tega, ker s prevzemom upravljanja gospodarskih podjetij po delovnih kolektivih družbena lastnina produkcijskih sredstev še ne »pastane«, ampak so s tem ostvarjeni šele vsi pogoji za njeno oblikovanje in za njen razvoj. Osnovni pogoj za to pa je prenehanje vsakršnega administrativnega poseganja države v gospodarstvo. Zaradi mnogih vzrokov, predvsem pa zaradi razvojnega stanja materialnih in produktivnih sil, kakor tudi zaradi stopnje socialistične zavesti pri delovnih množicah, tega pogoja ni mogoče ostvariti takoj naenkrat, temveč ga je mogoče ostvarjati le postopoma. Zato je za naše današnje dogajanje značilno, da se upravljanje gospodarstva po neposrednih proizvajalcih še prepleta z administrativnimi posegi državnega aparata.

Kljub temu, da pri nas še ne moremo govoriti o »čisti« družbeni lastnini produkcijskih sredstev (o takšni bi lahko govorili šele po popolni likvidaciji

države kot razredne sile nad družbo), pa prevladujoč in naraščajoč pomen družbene lastnine že močno vpliva na oblikovanje vseh naših družbenih odnosov. To dejstvo se kaže v prvi vrsti v tem, da delavsko samoupravljanje gospodarstva že prerašča danes v družbeno upravljanje vse naše javne dejavnosti in tudi gospodarstva samega. Istočasno s tem je postalo pri nas pereče vprašanje komun, kar nikakor ni naključje. Komune so tista organizacijska oblika, v kateri se to preraščanje vrši in v kateri se bo v bodočnosti izživljalo družbeno upravljanje vsega našega javnega življenja. Preraščanje delavskega samoupravljanja v družbeno upravljanje in pa nastajanje komun lahko štejemo vsaj v naših posebnih pogojih za drugo stopnjo v zgodovinskem procesu oblikovanja družbene lastnine produkcijskih sredstev.

Problem družbenega upravljanja, ki je danes v središču vseh naših prizadevanj za graditev socialističnih odnosov, je zato neločljivo povezan z vsem tistim družbenim dogajanjem, ki ga je sprožila socialistična revolucija. V ekonomski bazi družbe obeležuje to dogajanje proces spreminjanja kapitalistične lastnine v družbeno lastnino produkcijskih sredstev, to je nastajanje socialističnih produkcijskih odnosov, v pravnopolitični nadstavbi pa razvoj in utrjevanje socialistične demokracije.

Znanstveni socializem pojmuje lastnino po eni strani kot prilaščanje, po drugi strani pa kot pravni izraz za produkcijske odnose. Marx šteje prilaščanje prirode za bistvo in namen vsake produkcije; ugotavlja, da ni produkcije brez prilaščanja in pravi, da bi šlo za to tautologijo, če bi trdili, da je lastnina, to je prilaščanje, pogoj za produkcijo (»Uvod u kritiku političke ekonomije«, Kultura 1949, str. 20). Prilaščanje prirode je ekonomsko bistvo sleherne lastnine in sleherne produkcije ter je med družbenim razvojem nespremenljivo.

Druga stvar pa je vprašanje, kdo, katera družbena plast vrši prilaščanje prirode, kdo, katera družbena plast razpolaga s predmeti prirode, to je s produciranimi uporabnimi vrednostmi, v prvi vrsti pa s produkcijskimi sredstvi. Odgovor na to vprašanje kaže na družbeno plast sleherne lastnine, ki se med družbenim razvojem spreminja v skladu s spreminjanjem produkcijskih odnosov kot njihov pravni izraz. V vseh razrednih družbah razpolaga s produkcijskimi sredstvi — s tem pa seveda tudi s produciranimi uporabnimi vrednostmi — bolj ali manj tanka družbena plast, ki ni neposredni proizvajalec, ki pa ima monopol nad produkcijskimi sredstvi in s tem nad celotnim gospodarskim dogajanjem. To je vladajoča družbena plast, vladajoči razred, ki upravlja gospodarstvo in vse družbeno življenje predvsem v svojo korist.

Podobno gospodarsko in politično stanje traja tudi še določen čas po socialistični revoluciji, ko ima monopol nad produkcijskimi sredstvi in nad celotnim gospodarskim dogajanjem še vedno v svojih rokah posebna družbena plast, ki je bolj ali manj ločena od neposrednih proizvajalcev. To družbeno plast tvori vodilni kader proletarske države, ki upravlja gospodarstvo in vso drugo družbeno dejavnost v imenu ljudstva. Ker pa gre za družbeno plast, ki je bolj ali manj ločena od neposrednih proizvajalcev, pa ima monopolni položaj v gospodarstvu, obstaja nevarnost, da začne ta plast upravljati gospodarstvo in vse drugo družbeno dogajanje v svojo korist in se spremeniti

tako v vladajočo birokracijo, ki se po svoji družbeni vlogi v ničemer več ne razlikuje od prejšnjih eksploatacijskih razredov. Zato je naloga socialistične revolucije, predvsem pa njenih subjektivnih sil v tem, da preide — kakor je dejal Lenin — od upravljanja v imenu ljudstva k upravljanju po ljudstvu samem.

V svojih »Tezah o ekonomiki prehodne dobe v naši državi« je Boris Kidrič zapisal o tem vprašanju nekaj pregnantnih misli, ki jih zaradi njihove pomembnosti citiramo v celoti. »V prehodni dobi od kapitalizma h komunizmu« — pravi — »nastopa kot rezultat začete socialistične revolucije najprej država v lastnosti kolektivnega upravnika, s tem pa tudi dejansko in pravno v lastnosti lastnika proizvodjalnih sredstev... Privatna lastnina proizvodjalnih sredstev je odpadla, kapitalistična organizacija v posamezni tovarni oziroma monopolu je bila premagana in je s tem prerasla v plansko organizacijo državne lastnine kot nižje oblike socialistične lastnine... Državni socializem pa pomeni le prvi in najkrajši korak socialistične revolucije. Primer Sovjetske zveze nam je pokazal, da skriva ta korak celo vrsto velikih nevarnosti za nadaljnjo usodo revolucije in socializma. Če državni (birokratični) socializem vztraja na svojem položaju dalj časa kot terja prvi korak revolucije, je to v nujni zvezi z naraščanjem, utrjevanjem in privilegiranjem birokracije kot družbenega zajedalca, dušenjem namesto razvijanjem socialistične demokracije in splošno degeneracijo sistema, ki najprej zapade v stagnacijo, potem pa zabrede v restavracijo posebne vrste: državni socializem čedalje bolj dobiva značaj državnega kapitalizma »čistega« tipa (brez posedujočih srednjih razredov, toda z vsemogočno parazitsko birokracijo kapitalističnega značaja)... Resnična graditev socializma kategorično terja razvijanje socialistične demokracije in pogumnega spreminjanja državnega socializma v svobodno združenje neposrednih proizvajalcev.« Temeljnega pomena za takšno graditev socializma je po Kidriču spreminjanje »državne lastnine v splošno ljudsko lastnino pod upravljanjem neposrednih proizvajalcev.« (Komunist št. 6/1950, str. 5, 6.)

V tem procesu pa gre spet za temeljno gospodarsko in politično vprašanje vsake družbe, za vprašanje prilaščanja; ne za vprašanje prilaščanja sploh, ki je identično z vsako produkcijo, temveč za vprašanje, kdo, katera družbena plast, kateri razred prilašča produkcijska sredstva, produkte, v prvi vrsti pa produkt presežnega dela neposrednih proizvajalcev, in z njimi razpolaga. Gre torej za vprašanje spreminjanja produkcijskih odnosov, katerih pravni izraz je lastnina produkcijskih sredstev.

Načelo, da naj prilašča produkte svojega dela in z njimi razpolaga producent, je tako staro kakor družba sama. Lahko ga štejemo za prirodno načelo prilaščanja, to je produkcije, v kolikor se pri tem zavedamo, da gre v resnici za družbeno načelo. Pereče pa je postalo to načelo šele v razredni družbi v zvezi z delitvijo dela na neposredne proizvajalce in pa na razred, »ki si osvoji splošno vodstvo proizvodnje, ne da bi kakorkoli v proizvodnji sodeloval in si ekonomsko podredi producente« (Engels). Brezrazredna pradedružba je bila zaradi primitivnosti svojih produkcijskih sredstev v celoti neposredni proizvajalec in zaradi tega v tej družbi vprašanje, komu naj pripada produkt dela, sploh ni moglo biti pereče. Šele z omenjeno delitvijo dela se je zaostriло tudi vprašanje, čigav naj bo pravzaprav produkt dela. Ta

delitev dela je sprožila tudi proces oddvajanja neposrednih proizvajalcev od produkcijskih sredstev, s tem pa tudi od produktov njihovega lastnega dela, proces, ki je bil dokončan šele v kapitalizmu. V kapitalizmu prilašča produkte svojega dela le še producent na področju drobne blagovne proizvodnje, na področju kapitalistične blagovne proizvodnje pa obstaja protislovje med družbeno naravo produkcije in privatnim prilaščanjem. (Vendar je pa tudi zgodovinski izvor kapitalističnega privatnega prilaščanja v pravkar omenjenem načelu, saj se je kapitalistični podjetnik razvil iz drobnega blagovnega producenta.)

Šele med graditvijo socializma se razreši to protislovje, in sicer po eni strani s podružbljenjem produkcijskih sredstev, po drugi strani pa z uresničitvijo že omenjenega naravnega načela produkcije, da naj s produktom svojega dela razpolaga producent ali — kar je isto — s tem, da se upravljanje z gospodarskimi podjetji izroči delovnim kolektivom. Šele to dejstvo in samo to dejstvo kaže na proces oblikovanja družbene, socialistične lastnine. Pri nas je ta proces zgodovinska resničnost.

Z upravljanjem gospodarskih podjetij po delovnih kolektivih se tedaj ostvarja načelo, da naj s produktom svojega dela razpolaga producent. Ostvareitev tega načela seveda ni v tem, da bi si neposredni proizvajalci prilaščali celotni produkt svojega dela. V »Kritiki gothskega programa«, kjer je Marx med drugim pobijal Lassalovo mnenje, češ da naj dobi v socialistični družbi vsak delavec »neokrnjeni donos dela«, je tudi nakazal delitev družbenega produkta na določene sklade, ki jo narekujejo objektivne družbene potrebe. (Sklad za reprodukcijo in za razširjeno reprodukcijo, rezervni sklad, skladi za splošne upravne stroške, za splošne potrebe, za socialno skrbstvo in za neposredno potrošnjo.) Prirodno načelo produkcije se lahko ostvarja v visoko razviti in močno diferencirani družbi, kakršna je družba na prehodu od kapitalizma k socializmu, le tako, da neposredni proizvajalci razpolagajo s temi skladi tako, da odločajo o njihovi porazdelitvi in uporabi. S skladi materialne produkcije pa morajo razpolagati in odločati neposredni proizvajalci z vidika družbe kot celote, in prav v tem je razlog za to, da neposredni proizvajalci, delovni kolektivi, ne nastopajo kot lastniki podjetij, marveč nastopajo kot upravljalci družbene lastnine, v nekem smislu kot pooblaščenči družbe. Na tej stopnji družbenega razvoja v socializem opravljajo neposredni proizvajalci torej najpomembnejšo družbeno funkcijo s tem, da odločajo o nacionalnem bogastvu.

Neposredni proizvajalci pa niso samo producenti materialnih dobrin, marveč so hkrati s tem, oziroma prav zaradi tega, tudi družbeni razred, in sicer vladajoči razred v socialistični revoluciji in v vsem prehodnem obdobju. Delavski razred je v prehodnem obdobju od kapitalizma k socializmu vladajoči razred in obenem neposredni proizvajalec, kar je njegova zgodovinska posebnost. Zaradi te zgodovinske posebnosti delavskega razreda upravičeno štejemo upravljanje gospodarskih podjetij po delovnih kolektivih za delavsko samoupravljanje: delavski razred kot vladajoči razred neposrednih proizvajalcev prvič v zgodovini družbe sam upravlja s proizvodnimi sredstvi in odloča o produktu svojega dela. Delavsko samoupravljanje, kakor se je razvilo pri nas, zato izraža po eni strani uresničitev naravnega načela, da naj s produkti svojega dela razpolaga producent, po

drugi strani pa dejstvo, da gre delavskemu razredu, razredu neposrednih proizvajalcev, v socialistični revoluciji in v prehodnem obdobju vodilna vloga.

Dejstvo, da je delavski razred v prehodnem obdobju od kapitalizma h komunizmu vladajoči razred, hkrati pa neposredni proizvajalec, daje družbeni dinamiki tega obdobja značilno obeležje. Kot neposredni proizvajalec je delavski razred zainteresiran na tem, da se reši izkoriščanja. Izkoriščanja pa se ne more rešiti drugače kakor s tem, da zgradi brezrazredno družbo. To svojo zgodovinsko nalogo ostvarja delavski razred kot vladajoči razred, kar je postal v socialistični revoluciji. Zaradi tega je treba gledati na delavsko samoupravljanje kot na stopnjo na poti ostvaritve zgodovinske naloge delavskega razreda. Ker je ta zgodovinska naloga usmerjena v graditev takšne družbe, v kateri ne bo več razredov in zato tudi ne vladajočih razredov, je nujno, da delavsko samoupravljanje preraste v družbeno upravljanje. Takšno družbeno upravljanje pa terja tudi družbena lastnina produkcijskih sredstev, na temelju katere je edino mogoče likvidirati izkoriščanje človeka po človeku in zgraditi brezrazredno družbo. Pri nas se je to preraščanje delavskega samoupravljanja v družbeno upravljanje vsega javnega življenja že začelo.

Naša današnja družbena praksa odkriva v tem pogledu zanimivo dejstvo, da se namreč družbeno upravljanje ustvarja najprej na tako imenovanih negospodarskih področjih, kakršna so na primer zdravstvo, socialna politika, kultura in prosveta, medtem ko je na področju materialne produkcije težišče še slej ko prej na delavskem samoupravljanju. Takšen razvoj družbenega upravljanja je nujen zaradi tega, ker je družba prehodnega obdobja razredna družba, v kateri delujejo poleg revolucionarnih subjektivnih sil delavskega razreda in njegovih zaveznikov tudi reakcionarne subjektivne sile bivših vladajočih razredov in njihovih zaveznikov, kakor tudi neenotna masa srednjega sloja, ki podlega stihiji vsakokratne družbenopolitične situacije. Razredni boj, ki se bije v tej družbi, vodi delavski razred kot vladajoči razred neposrednih proizvajalcev. Le-ta drži ključne pozicije razrednega boja trdno v svojih rokah s tem, da upravlja s produkcijskimi sredstvi, in s teh materialnih pozicij bije boj za socializem in za brezrazredno družbo. Delavsko samoupravljanje je zato izrazita politična funkcija neposrednih proizvajalcev, ki jo le-ti izvršujejo po vsej verjetnosti poslednjič kot razred v zgodovinskem razvoju družbe. Končni smoter izvrševanja te politične funkcije je brezrazredna družba, torej takšna, v kateri bodo tudi neposredni proizvajalci izgubili značaj družbenega razreda.

Iz teh razlogov je pa tudi treba gledati na vsako dogajanje pri nas, celo pa še na tako pomembno dogajanje kakor je oblikovanje družbenega upravljanja, kot na družbeni proces s povsem določeno politično vsebino. To politično vsebino daje družbenemu upravljanju vodilna vloga delavskega razreda. Ta vloga se ne omejuje le na gospodarsko področje, kar bi hoteli vsi tisti, ki so se sicer sprijaznili z zmago delavskega razreda v socialistični revoluciji, pa temu razredu vendarle odrekajo sposobnost in pravico, da bi vplival na tako imenovana višja področja družbenega snovanja, kakršna so na primer prosveta in kultura. Vodilna vloga delavskega razreda v prehodnem obdobju je nasprotno celotnostnega pomena in se mora zato raztezati na vsa področja družbenega snovanja. Prav z družbenim upravljanjem negospo-

darskih področij v našem javnem življenju se bo vodilna vloga delavskega razreda še prav posebno uveljavila.

Vodilna vloga delavskega razreda kot vladajočega razreda v prehodnem obdobju od kapitalizma k socializmu se razteza v enaki meri na vsa področja družbenega življenja, na gospodarsko prav tako kakor na politično in kulturno področje. Na gospodarskem področju je ta vodilna vloga zakoreninjena v tem, da je delavski razred neposredni proizvajalec vseh tistih materialnih dobrin, zaradi katerih edino more družba živeti in se razvijati. Na političnem področju izvira vodilna vloga delavskega razreda iz tega, ker je edino delavski razred tista zgodovinska družbena sila, ki je poklicana, da izbojuje prehod v socialistično družbo in vtisne tej družbi njeno fiziognomijo.

Iz tega gospodarskega in političnega položaja neposrednih proizvajalcev v prehodnem obdobju pa izhajajo tudi vodilna vloga delavskega razreda na kulturnem in sploh na vsem tako imenovanem negospodarskem področju. S to vlogo delavskega razreda ne mislimo na kakršnokoli »komandiranje« neposrednih proizvajalcev v vprašanih kulturnega dela. Takšno komandiranje bi moralo nujno dovesti do upadanja splošne kulturne ravni. Med dosedanjim razvojem razredne družbe delavski razred ni mogel graditi neke svoje razredne kulture tako, kakor je gradil svojo kulturo na primer meščanski razred v dobi svojega revolucionarnega vzpona od renesanse in humanizma naprej, tedaj še v času, ko ta razred ni bil vladajoči. Delavskemu razredu kot razredu neposrednih proizvajalcev, fizičnih delavcev, so v kapitalistični družbi manjkali za oblikovanje njegove lastne kulture vsi za to potrebni materialni in drugi pogoji. Po drugi strani pa dobiva kultura slehernega razdobja v zgodovinskem razvoju družbe svojo vsebino od ekonomske in pravnopolitične strukture družbe. To je objektivna zakonitost in zaradi tega bo tudi kultura prehodnega obdobja in socializma nujno dajala vsebino tista ekonomska in pravnopolitična struktura družbe, ki izraža ostvarjanje zgodovinske naloge delavskega razreda. Tu, v teh pogojih se šele začne oblikovati kultura delavskega razreda, ki pa je kultura r a z r e d a le še toliko, kolikor je delavski razred pglavitni nosilec družbenega razvoja iz kapitalizma v višjo, socialistično družbenoekonomsko formacijo. Zaradi tega, ker izvršuje delavski razred svojo zgodovinsko nalogo s tem, da odpravlja razredno delitev družbe in ustvarja takšne pogoje, v katerih bo tudi sam izgubil naravo družbenega razreda, pa gre na kulturnem področju tega obdobja za oblikovanje splošno o č l o v e š k e kulture bodoče brezrazredne družbe. Ko tedaj govorimo o vodilni vlogi delavskega razreda na kulturnem področju, kažemo na to, da dobiva ideološka nadstavba nastajajoče socialistične družbe svojo vsebino v pogojih takšnega družbenopolitičnega dogajanja, kjer nastopa delavski razred kot odločilna družbena sila in kjer se odpirajo velike možnosti ne samo za razvoj produktivnih sil, marveč tudi za vsestranski razmah znanstvenega, umetniškega in vsakršnega drugega kulturnega snovanja.

Če v zvezi z upravljanjem gospodarskih podjetij po neposrednih proizvajalcih ugotavljamo, da gre za delavsko samoupravljanje, pa nikakor ne bi bilo prav, če bi tudi družbeno upravljanje na negospodarskih področjih našega javnega življenja šteli za samoupravljanje. S tem bi le podpirali enega glavnih argumentov, ki jih iznašajo vsi tisti, ki bodisi ne razumejo

politične vsebine naše prehodne dobe ali pa jim ta politična vsebina ni pri srcu, ker so nasprotniki socialistične graditve. V mislih imam argument, ki ga iznašajo tisti, ki delajo v negospodarskih, posebno v prosvetnih ustanovah, češ če lahko delavci sami upravljajo svoja gospodarska podjetja, zakaj ne bi lahko tudi mi, delavci na negospodarskih področjih, sami upravljali naše ustanove in odločali o njihovem življenju, brez kakršnegakoli vmešavanja od zunaj. V kolikor takšno argumentiranje ne izhaja iz pobud, ki so socializmu izrazito sovražne, razodeva vsaj popolno nerazumevanje bistva in vsebine družbenega upravljanja.

Delovni kolektivi v gospodarskih podjetjih so upravičeni in dolžni upravljati ta podjetja zaradi tega, ker gre pri njih za najbolj neposredne proizvajalce tistih materialnih dobrin, na katerih se razvija in od katerih živi vsa druga družbena dejavnost. Z delavskim samoupravljanjem se uresničuje, kakor smo ugotovili, prirodno načelo produkcije, da naj s produktom svojega dela razpolaga producent. Pri delovnih kolektivih gre nadalje za delavski razred, to je za tisti razred, ki mu gre na razvojni poti družbe v socializem vodilni, odločujoči pomen. Prav v tem, da je delavski razred proizvajalec materialnih dobrin, obenem pa tudi vodilna politična sila v prehodnem obdobju, je utemeljen njegov vpliv na celotno družbeno dogajanje, s tem pa seveda tudi na vsa tako imenovana negospodarska področja našega javnega življenja. Ta vpliv se ostvarja tako, da v organih družbenega upravljanja sodelujejo ljudje, ki zavestno zastopajo koristi delavskega razreda in imajo pred očmi njegovo zgodovinsko poslanstvo.

Vprašanje o vsebini družbenega upravljanja, to se pravi o tem, na katera področja v poslovanju negospodarskih ustanov naj posega družbeno upravljanje, je treba reševati predvsem z vidika spoznanja, da je družbeno upravljanje politična dejavnost, ki jo karakterizira vodilna vloga delavskega razreda v prehodnem obdobju od kapitalizma k socializmu. Gotovo je, da se mora družbeno upravljanje nanašati na vsa tista vprašanja, ki so v zvezi z uporabo materialnih sredstev, katera daje na razpolago razred neposrednih proizvajalcev za potrebe negospodarske družbene dejavnosti. Vendar bi pa bilo povsem zgrešeno, če bi mislili, da je smoter družbenega upravljanja izčrpan že v nekakšnem ekonomskem administriranju v korist negospodarskih ustanov. Prav zaradi tega, ker daje družbenemu upravljanju politično vsebino vodilna vloga delavskega razreda v prehodnem obdobju, pa tudi zato, ker gre za kontrolo uporabljanja materialnih sredstev, ki jih ta razred ustvarja, je pglavitni smoter družbenega upravljanja v tem, da delovno ljudstvo s to svojo dejavnostjo določno vpliva na vsebino delovanja negospodarskih ustanov. To dejstvo je osnovnega pomena za razumevanje družbenega upravljanja.

Tu pa bo treba rešiti vprašanje o poseganju organov družbenega upravljanja v tako imenovano strokovno plat poslovanja negospodarskih ustanov, kar bo predvsem stvar prakse. Če bi imeli ti organi neomejena pooblastila za to, da vsak čas neposredno posegajo v strokovno poslovanje na primer zdravstvenih ustanov, socialnozaščitnih zavodov, šol, gledališč itd., bi to nikakor ne bilo v korist strokovnemu delu in bi takšno poseganje mejilo na anarhijo. Po drugi strani pa je več kot jasno, da je delavski razred dolžan in upravičen dajati vsemu družbenemu življenju določeno, to je socialistično

vsebinsko. Zaradi tega je prav tako zgrešeno in nesprejemljivo tudi drugo stališče, ki se pojavlja v zvezi s tem vprašanjem, da naj bi namreč organi družbenega upravljanja ne imeli sploh nobene pravice posegati v strokovno plat poslovanja negospodarskih ustanov. Socialistično vsebino bo dajal delavski razred našemu družbenemu življenju prav s tem, ko se bo njegova vodilna vloga uveljavljala v smeri, ki smo jo nakazali tudi na negospodarskem področju, zaradi česar se bodo tudi tu razvijali in utrjevali socialistični odnosi v družbi. Vodilna vloga delavskega razreda na negospodarsko področje našega javnega življenja pa se bo mogla najbolj izrazito uveljaviti le tako, da bodo imeli organi družbenega upravljanja določene kompetence tudi nasproti strokovni plati v poslovanju negospodarskih ustanov, zavodov itd.

To dejstvo narekuje n. pr. za področje šolstva kategorično zahtevo, da morajo vse naše šole oblikovati socialističnega človeka, človeka naše, socialistične družbene stvarnosti in da se morajo odločno boriti proti pojmovanju, ki so socializmu tuja in sovražna, proti neznanstvenemu pojmovanju prirode in družbe, proti misticizmu itd. Če bo organ družbenega upravljanja na kakršnikoli šoli ugotovil, da se tam vnaša v mlade ljudi takšna miselnost, ki je socializmu škodljiva ali pa celo sovražna, je samo ob sebi razumljivo, da bo moral neposredno poseči na torišče pedagoškega dela, to je na čisto strokovno področje dotične šole. Podobno velja — seveda z ustreznimi spremembami glede na naravo poslovanja — tudi za organe družbenega upravljanja na vseh drugih negospodarskih področjih našega javnega življenja. Na področju kulturnega snovanja na primer bo naloga družbenega upravljanja med drugim tudi v tem, da bo usmerjalo našo kulturno tvornost k oblikovanju socialistične, v naših tleh zakoreninjene kulture, ki se bo pa morala oplajati in bogatiti ob najvišjih dosežkih dosedanjega duhovnega razvoja človeštva.

Drugo pa je seveda vprašanje, kako, na kakšen način, s kakšnimi prijemi bodo organi družbenega upravljanja izvrševali to svojo nalogo. Edvard Kardelj je v zvezi s tem poudaril, da je treba danes »najprej načelno razčistiti, kakšno naj bo družbeno upravljanje, kakšen naj bo mehanizem družbenega upravljanja na teh področjih« (»Tretji kongres Zveze komunistov Slovenije«, CZ 1954, str. 361). Karkoli bo že pokazala naša bodoča praksa, gotovo je, da je problem družbenega upravljanja politični problem, to je problem perspektive našega razvoja v socializem. Zato bo treba reševati tudi vprašanje o poseganju organov družbenega upravljanja v strokovna področja negospodarskih ustanov predvsem s stališča tega spoznanja.

Doslej smo obravnavali delavsko samoupravljanje in družbeno upravljanje kot dvoje bolj ali manj ločenih področij v našem družbenem dogajanju. Zgrešeno pa bi bilo, če bi iz tega kdo sklepal, da gre pri obeh »vrstah« upravljanja za dve družbeni dejavnosti, ki sta druga od druge neodvisni in ki nimata ničesar skupnega med seboj. Delavsko samoupravljanje in družbeno upravljanje smo zaradi tega obravnavali bolj ali manj ločeno, in smo ju poskušali prikazati kot dve samostojni področji v našem družbenem dogajanju, da smo pokazali na genetično plat vprašanja, kakor tudi na današnje aktualno stanje tega problema pri nas. Gledana s stališča zgodovinskega razvoja naše družbe — ne samo danes, temveč tudi v smeri socialistične prihodnosti — pa sta oba navedena pojava v najtesnejši medsebojni zvezi. Oba

pomenita enotno družbenopolitično dejavnost delovnega ljudstva v prehodnem obdobju od kapitalizma k socializmu in se glede na obstoječo razredno strukturo tega prehodnega obdobja razlikujeta le toliko, da je delavsko samoupravljanje gospodarstva prvotnega pomena in da družbeno upravljanje negospodarskih področij izvira iz delavskega samoupravljanja.

Sicer pa je tudi delavsko samoupravljanje gospodarstva družbeno upravljanje, vendar pa ima družbena narava tega upravljanja še določene omejitve. Te omejitve izvirajo v prvi vrsti iz razredne strukture prehodnega obdobja in pa iz zahtev razrednega boja, ki nastajajo iz te družbene strukture, o čemer smo že govorili. Iz istih razlogov — zaradi razredne strukture prehodnega obdobja in razrednega boja, ki iz nje nastaja — je podoben položaj tudi pri vseh tistih panogah državnega poslovanja, pri katerih bi bilo v današnjih notranjih in zunanjih pogojih nemogoče in nesmiselno preiti na družbeno upravljanje. To so tiste panoge državnega poslovanja, s katerimi vrši proletarska država represivno funkcijo, kakor so vojska, notranja uprava, sodstvo in še nekatera.

Omejitve družbene narave delavskega samoupravljanja danes ni samo v tem, da se upravljanje gospodarstva še prepleta z administrativnimi posegi državnega aparata, temveč predvsem v tem, da upravlja razred neposrednih proizvajalcev naše gospodarstvo v imenu družbe in za družbo. V poslednjem času pa so se tudi že na področju delavskega samoupravljanja začeli pojavljati elementi upravljanja gospodarstva po družbi sami. S tem se je začel proces preraščanja delavskega samoupravljanja v družbeno upravljanje tudi na področju gospodarstva. V svojem referatu na III. kongresu Zveze komunistov Slovenije je to dejstvo nakazal Miha Marinko z naslednjo ugotovitvijo: »S stališča komun in v njihovem okviru je danes potrebno in možno spremljati pa tudi vplivati na podjetja, na delovne kolektive in na delavsko upravljanje. Delavsko upravljanje v podjetjih ni, kot nekateri napačno mislijo, sektor družbenega upravljanja, ki bi bil od družbe izoliran. Družbena lastnina sredstev za proizvodnjo daje celotni družbi ne le pravico, ampak tudi dolžnost, da nadzira, kako s temi sredstvi gospodarijo in kako jih izkoriščajo. To nalogo lahko uspešno opravlja predvsem komuna. Nepravilno bi bilo seveda, če bi se komune vmešavale v operativnoupravno poslovanje podjetij in delavskih svetov bolj, kot to dopuščajo naši zakoni in drugi zakoniti predpisi. Nismo pa se odrekli družbenim in političnim vplivom, pomoči, nasvetom, kritiki in pohvalam, predlogom in sugestijam, ki jih naj organom delavskega upravljanja nudijo predvsem komuna in njeni organi, od zborov volivcev do raznih sestankov in komisij. V okviru komun lahko subjektivne sile pomagajo zdravim socialističnim težnjam na področju družbenega upravljanja, morejo in morejo pa tudi kritično ocenjevati in se upirati nezdravim, špekulantskim težnjam nekaterih elementov, ki jim gre samo za dobiček, pozabljajo pa na koristi delovnega človeka.« (Tretji kongres Zveze komunistov Slovenije, CZ, 1954, str. 156; podčrtal J. G.)

Preraščanje delavskega samoupravljanja v družbeno upravljanje se tedaj ne vrši le v smeri negospodarskih področij našega javnega življenja. Zaradi vodilne vloge delavskega razreda in iz razlogov razrednega boja, ki ga ta razred bije v predhodnem obdobju, je to preraščanje v navedeno smer sicer najbolj izrazito. Obenem s tem pa se vrši proces tega preraščanja tudi na

področju samega gospodarstva. To dejstvo pač najbolj nazorno dokazuje, da gre pri delavskem samoupravljanju in pri družbenem upravljanju za enotno družbenopolitično dejavnost v prehodnem obdobju od kapitalizma k socializmu, to je v procesu nastajanja socialistične družbe.

Temeljno zakonitost, ki usmerja to naše družbeno dogajanje, smo omenili že na začetku, ko smo poudarili, da je lastnina produkcijskih sredstev tisto kristalizacijsko jedro, okrog katerega se oblikujejo med razvojem družbe vsa družbena razmerja v določen sistem, v družbenoekonomsko formacijo. Družbena, socialistična lastnina produkcijskih in drugih osnovnih sredstev je tista centripetalna sila, ki oblikuje naša družbena razmerja in jih združuje v določen, socialistični sistem. Najbolj karakteristično podobo daje našim družbenim razmerjem družbeno upravljanje, ki ravno izraža družbeno lastnino in jo tudi vzdržuje in utrjuje.

Značilno za družbene zakonitosti pa je to, da ne delujejo le stihijno, same po sebi, brez ozira na zavestno ravnanje ljudi, temveč da prav to zavestno ravnanje ljudi ali pospešuje ali pa zavira delovanje družbenih zakonitosti. Zato je naloga progresivnih subjektivnih sil v družbi, da delovanje družbenih zakonitosti pospešujejo. Ta progresivna subjektivna sila je pri nas v prvi vrsti revolucionarno zaveden in politično aktivni del delavskega razreda in delovnega ljudstva sploh, tisti, ki zavestno uravnava naše družbeno dogajanje v skladu z delovanjem družbenih zakonitosti. Njena poglavitna naloga je danes v tem, da aktivizira čim širše množice delovnega ljudstva v okviru tistega političnega mehanizma, ki ga imenujemo socialistično demokracijo in ki mu daje prav družbeno upravljanje celotne naše javne dejavnosti — gospodarske prav tako kakor negospodarske — najbolj značilno vsebino.

Naša socialistična demokracija kaže mnogo elementov neposrednosti. Vendar pa neposrednost socialistične demokracije ni samo v tem, da ljudstvo v celoti in neposredno sodeluje pri opravljanju raznih javnih zadev. Takšno neposredno sodelovanje ljudstva je možno le v maloštevilnih, relativno in s stališča celotne družbe manj pomembnih in drobnih primerih. V vprašanih večjega pomena, v takšnih, ki zadevajo večje teritorije, vso državo in vse ljudstvo, pa je tudi socialistična demokracija glede na svoj mehanizem predstavniška demokracija. Tudi v organih družbenega upravljanja ljudstvo ne sodeluje in ne bo sodelovalo v celoti in neorganizirano, temveč bo sodelovalo po svojih predstavnikih.

Kljub takšnemu mehanizmu, ki ga nujno terja kompliciran organizem moderne družbe, pa vendar lahko upravičeno govorimo o neposredni naravi naše socialistične demokracije. Njeno neposredno naravo je mogoče najboljše spoznati, če primerjamo mehanizem naše socialistične demokracije z mehanizmom buržoazne demokracije. Obe demokraciji sta predstavniški, to se pravi, da opravljajo državne posle izvoljeni predstavniki ljudstva. Drugačno opravljanje javnih zadev v moderni družbi tudi ni mogoče. Toda v buržoazni demokraciji stoji med ljudstvom in njegovimi predstavniki še neki tretji faktor. Ta faktor so politične stranke. Le-te določajo kandidate za volitve, narekujejo izvoljenim predstavnikom vsebino njihovega dela, predstavniki so za svoje delo odgovorni v prvi vrsti svojim političnim strankam in podobno. Prav to, da namreč stoje v buržoaznih državah med ljudstvom in njegovimi predstavniki politične stranke, pa je bistveno za posredno naravo meščanske

demokracije. Tu pripada — kakor je nekje zapisal Marx — levji delež posredniku, to je politični stranki.

Takšna posrednost buržoazne demokracije je utemeljena v strukturi družbe, ki temelji na privatni lastnini in na posrednem prilaščanju nacionalnega bogastva. Kakor smo navedli, je bistvenega pomena za privavno lastnino to, da razpolaga s produkcijskimi sredstvi in s produciranimi uporabnimi vrednostmi taka družbena plast, ki ni neposredni proizvajalec. Samo ta družbena plast si neposredno prilašča nacionalno bogastvo, vse ostalo ljudstvo pa participira na njem le posredno kot prodajalec svoje fizične ali intelektualne delovne sile. To dejstvo je tisti ekonomski temelj, ki določno opredeljuje buržoazno demokracijo, kateri dajejo značaj posrednosti prav politične stranke. Politične stranke so nastale v buržoazni družbi zaradi različnih materialnih interesov različnih družbenih slojev, ne samo obeh antagonističnih osnovnih razredov, marveč tudi raznih skupin znotraj teh razredov zato, da bi ostvarjale te materialne interese v družbi, katere gospodarstvo temelji na posrednem prilaščanju, to je na privatni lastnini.

Za družbeno lastnino produkcijskih in drugih osnovnih sredstev pa je bistveno neposredno prilaščanje nacionalnega bogastva. Ko govori Engels o procesu nastajanja družbene lastnine, pravi, da »se bo kapitalistični način prilaščanja, pri katerem zaslužuje proizvod najpoprej proizvajalca, potem pa tudi tistega, ki si prilašča proizvode, zamenjal z načinom prilaščanja proizvodov, ki temelji v sami naravi modernih proizvajalnih sredstev (v njihovi družbeni naravi — J.G.): zamenjal se bo po tej strani z neposredno družbenim prilaščanjem kot sredstvom, ki bo ohranjalo in širilo proizvodnjo, po drugi strani z neposrednim in individualnim prilaščanjem v podobi življenjskih sredstev in sredstev za uživanje« (Anti Dühring, CZ 1948, str. 323 — podčrtal J.G.). V tem procesu nastajanja družbene lastnine je danes naša družba. Delavsko samoupravljanje že ostvarja mnoge elemente neposredno družbenega prilaščanja kot sredstva za razširjeno reprodukcijo, medtem ko bo neposredno individualno prilaščanje ostvarljivo šele na tako imenovani višji stopnji komunistične družbe (»vsakemu po njegovih potrebah«).

V tem premiku naše družbene strukture k neposrednemu prilaščanju nacionalnega bogastva, v premiku, ki ga giblje proces nastajanja in utrjevanja družbene lastnine produkcijskih in drugih osnovnih sredstev, izraža pa ga razvoj in utrjevanje družbenega upravljanja, je zakoreninjena neposredna narava naše socialistične demokracije. Bistvo njene neposrednosti je v tem, da med ljudstvom in njegovimi predstavniki ni tretjega faktorja, to je političnih strank.

V premiku naše družbene strukture, o katerem govorimo, je pa tudi globlji, sociološki razlog za to, da je večstrankarski sistem, ki je tako značilen za buržoazno posredno demokracijo, v našem prehodnem obdobju nemogoč. Še več. Družba, ki je na poti graditve socialističnih odnosov — ie-ti pa se oblikujejo edinole na temelju družbene lastnine produkcijskih in drugih osnovnih sredstev, to je v smeri neposrednega družbenega prilaščanja nacionalnega bogastva — tudi ne prenese nikakršnega »enostrankarskega« sistema. Zaradi tega se je Komunistična partija Jugoslavije preimenovala v Zvezo komunistov Jugoslavije, Ljudska fronta Jugoslavije pa v Socialistično zvezo delovnega ljudstva. To preimenovanje nikakor ni formalnega pomena,

temveč je globoko utemeljeno v sedanji fazi graditve socialističnih odnosov, ki terja, da se odstrani vse, kar bi utegnilo ovirati ta proces. O tem pravi Edvard Kardelj, »da je dosleden socialistični razvoj mogoč samo, če se komunisti bore ne kot nosilci državnega in upravnega aparata, ampak kot borci sredi množic in kot najaktivnejši ustvarjalci na čelu teh množic« (Tretji kongres Zveze komunistov Slovenije, CZ 1954, str. 352). S tem Zveza komunistov Jugoslavije ni prenehala biti avantgardna politična organizacija delavskega razreda, spremenila pa se je njena družbenopolitična funkcija. Medtem ko je prej imela odločilne pozicije v državi v rokah kot politična partija, je v današnji fazi graditve socialističnih odnosov njena poglavitna funkcija v tem, da priteguje množice delovnega ljudstva k čim bolj aktivnemu sodelovanju in odločanju v vseh vprašanih gospodarstva, politike in kulture in da jih za to dejavnost usposablja. Organizacijski okvir tega enotnega gibanja množic v smeri neposredne socialistične demokracije pa je Socialistična zveza delovnega ljudstva Jugoslavije.

Med nastajanjem družbene, socialistične lastnine produkcijskih in drugih osnovnih sredstev stopajo namesto kakršnihkoli posrednikov — države, državnega aparata, političnih partij — ljudske množice same. Izraz tega edinstvenega družbenozgodovinskega dogajanja je preraščanje delavskega samoupravljanja v družbeno upravljanje. Nobeno ljudstvo še doslej ni bilo na tej stopnji svojega družbenega razvoja. Zaradi tega pa tudi ne moremo in ne smemo gledati na napore, ki jih premagujemo pri socialistični graditvi, le kot na naš domač, interni problem. Gre za mnogo več. Prej ali slej bodo tudi druga ljudstva nastopila po svojega socialističnega razvoja in tedaj bo pomenila naša današnja družbena praksa — njeni uspehi prav tako kakor njene napake — pomemben doprinos jugoslovanskih delovnih ljudi v skupno zakladnico naprednega človeštva. Prav družbeno upravljanje pa je tisto torišče, kjer lahko danes največ doprinesemo v to zakladnico.

Dr. Jože Goričar